

HATHOLDAS RÓZSAKERT

Babits Mihály hosszú novellája — ma inkább kisregénynek neveznök — valamikor a századforduló tájékán játszódik, és látszólag idillikus állapotokat idéz fel. Hiszen legfőbb problémája, hogy egy kétbalkezes, melák fiatalembert hogyan kényszerítenek akarata ellenére házasságba, illetve ez a jobb sorsra nem érdemes, de az ember alapvető szabadságjogaihoz mégis ragaszkodó fiatalember önérzete végső fellobbanásával hogyan menekül a kényszer szorításából. Az eseményekhez háttérül Gádoros szolgál, a kisváros, amelyben az ember magánügyei egyrészt nem maradnak magánügyek, másrészt e magánügyek megítélése teljesen a konvenciókhoz igazodik. Gádoroson egy lépést sem lehet tenni úgy, hogy a pletyka szándékolt belemagyarázásával e lépés jelentősége meg ne hamisítódjék, s amellet Gádoroson is — mint a századvég női sorsának egyedüli megoldását — a lányok és anyák a férjhezmenés lehetőségeit latolgatják, egyenes és kanyargós útjait kutatják, kivetik hálójukat arra, aki mint jövődő férj számbajöhet, aki hivatali rangja, te-

kintélye, vagyona okán figyelmet kelt. Gruber Franci, Babits elbeszélésének hőse jelentéktelen jövevény: nincs számottevő hivatala, nincs vagyona, patinás családja, egyszerűen csak fiatalemler, akinek a lehetőségeit majd a jövődöbelije befolyásos rokonsága felkarolja és megteremti. Egy ilyen házasság létrehozása Gádoroson közügy, nemcsak a szorosra vett érdekelteket foglalkoztatja, hanem a baráti, rokoni kört is. Gruber Francinak ez a tragédiája — mert szögezzük le mindjárt, hogy a tréfás adottságokon túl a házasságba kényszerített fiatalemler sorsa tragédiája, s a Ranódy László rendezte film sikere azon döl el, hogy ezt a nagyon is burkolt tragédiát mennyire tudja érzékeltetni. A felszínen szó sincs tragédiáról: az irodalom régi hagyományja, hogy az erényét védő nő felmagasztosul, a nemes erkölcs piedesztáljára kerül, nem így az erényét védő férfi. Ő szükségszerűen komikus figurává torzul, s ha köntösét Putifárné kezében hagyja és megfutamodik, harsányan nevetünk rajta. Mitől válik a minden ízében félszeg és balog Franci mégis tragiko-

Tolnay Klári és Tahí Tóth László

mikus figurává? Elsősorban attól, hogy — kényszerhelyzetén túl — a biztos boldogtalanság felé halad, hiszen: ismerjük környezetét kicsinyességét, tudjuk, hogy az öt férjül kiszemelő Irén nem szerelemből, hanem a vénleányság elkerülése végett választotta, tudjuk, hogy ebben a kényszeredett választásban valamiképpen egész Gádoros a cinkosa, hogy a magánügy ezúttal is túlságosan közügygé válik ahhoz, hogy két ember elrejtőzhessék mögötte. Gruber Franci nem okos, eszességére egyetlen utalás sincs. De azt valami feneketlen mélységben érzi, hogy ez a kötés nem kívánatos, hogy nemcsak a házasság tréfásan oly sokszor idézett rabságába dönti, hanem egy olyan emberi kényszerhelyzetbe hozza, amellyel nem tud szembenézni, amely megalázza, becstelenné teszi. És itt rejlik az elbeszélésben a tragédia magva, itt rejlik a rózsakert, a hatalmas, hatholdas rózsakert szimbolikus jelentősége.

Mert ez a rózsakert átható illatával, júniusi virágzásával nemcsak a szépség káprázatát árasztja, hanem egyfajta mámorot is, amely Gruber Francit öntudatlanul rabul ejti. Öntudatlanul, mert nem elég okos, hogy érzéseiről számot tudjon adni. Gruber Franci a rózsakert bűvöletében él, ez tartja fogva — az ifjúság, a szabadság, a lehetőségek áradó teljessége —, és amikor Irénék lakásába kerül, Irén beteges, bősészédű anyja, szemtelenül taknyos öcsce és a mindenben buzgólkodó Lajos bácsi körében kénytelen búcsút mondani a rózsakert világának, kénytelen felismerni egy szűkös, napi aprólékos gondokkal súlyosbított világ vállalásának elkerülhetetlenségét, amelyet azonban semmiképpen sem akar elfogadni.

A rózsakerthez természetesen egy ház és annak lakói is tartoznak: a bűbajos Ilka néni, aki Gruber Francinak szállást és reggelit ad, de meghívja a nála összegyűlő asszonyok és lányok társágába is. Ő a fiatalember házasságának tervezője, akaratlan összehozója, hiszen Irénnel nála ismerkedik meg, bár Francit jobban vonzza a szőke és pufók Balogh Gizi, akinek haja-keble egy álombatúnó kártyapartin hozzáér, aki egy hűvös estén kendőjébe fogja, de

akinek szeleburdisága távol áll Irén kiszámított okosságától. Igen, a hatholdas rózsakert maga a paradicsom, minden más Gádoroson — a világon — csak gyenge utánzata annak az elzsongító mámoroknak, amit Ilka néni és kertje lehel, kártyapartijaival — ahol Franci oly csúfosan szerepel —, társasjátékaival, sétáival, csillagnézéseivel. Amellett a küzdő felek — és esélyeik — nem egyenlőek: Francival szemben Irén eszes, sokkal eszesebb, mint a gádorosi lányok általában, ezért férjhezmenési lehetőségei még csökkennek is: melyik férfi boldog elvinni egy olyan lányt, aki okosabb, mint ő? — kérdezi az egyik gádorosi notabilitás.

Az egész történet természetesen nem nélkülözi a felszínen jelentkező humoros utalásokat, ezeket Ranódy rendezése ki is használja, néhol túlságosan is. Forgatókönyvét a rendező Nádasy Lászlóval együtt készítette, ennek leleményei és a képsorok beállításában mutatkozó igényessége azt mutatja, hogy Ranódy teljes egészében átérezte a történetnek, a Hatholdas rózsakertnek legmélyebb mondanivalóját. Okosan koncentrált arra, hogy a mese középpontjában Gruber Franci figurája álljon, de arra is, hogy maga a rózsák, illetve a virág legyen a szép és tűnény. de annyira áhitott ifjúság szimbóluma. Illés György kamerája csodálatos rózsákat fényképez, nemcsak ott, ahol a rózsakert szerepeltetése révén ez szükséges, de ott is, ahol csak a háttérben meghúzódó virágok emlékeztetnek a nyár mosolyára. Lótrapolás, harangzúgás az egykor volt kisváros hangulatát idézik, a ruhák (Mialkovszky Erzsébet tervezései) elkerülik az ilyen századvégi színpadi vagy filmbrázolások extrém túlzásait vagy pontatlanságait. Gádoros minden lakója olyan, amilyennek lennie kell, egyedül Ilka néni otthonát találjuk túlságosan elegánsnak (kvietált huszárkapitány háza, olyan kastélyszerű aligha lehetett), ennek egyetlen magyarázata csak az a szegénység, amely kontraszként ábrázolódik Irén otthonában és körülményeiben — e kettő — Ilka néni vidám rózsavilága és Irénék bús kópottsága — között kell a szerencsétlen Gruber Francinak választani, ha ugyan lenne választása, illetve en-

gedélyeznék azt neki. Ranódy e jó néhány évvel ezelőtt a televízió számára forgatott filmjében szinte mindenben ragaszkodik Babits eredeti elbeszélésehez, ahol szükséges, a leírásokat és elbeszélő betoldásokat dialógusokká váltja. De ahol az eredeti szövegtől eltér, úgyszólván mindig engedményt tesz egy rosszul értelmezett könnyedségnek, amely megtüszenteti Francit a patikussal való jelenetében, amely orra alatt fellapozott családi fényképet mutogatatt azzal az anyóssal (Kiss Manyi), aki karakterisztikusabb szerephez jut, mint amelyet Babits elmosódó ábrázolásában kapott, nyilván azért, hogy Kiss Manyi kitűnő színészi kvalitásainak több tere legyen a megnyilvánulásra. De aztán vannak részek, amelyek kirínak Babits eredeti szövegéből: ilyen az Irén diktálta levél, amelyet Franci ír édesanyjának, ilyen Balogh Gizi látomászerű felbukkanása a házasságra készülő frissen berendezett lakásának ágyában. Ezek jobbadán a humor számára tett engedmények, amelyek nyilván a közönségsikert lennének hivatva biztosítani. A hitelesség rovására megy azonban, amikor a láb-ralalóba öltözött Franci mellé lefekszik a menyasszony, nemcsak blúzának gombjait gombolva ki — mint Babits elbeszéléseiben teszi —, hanem blúzá, majd szoknyáját le is vetve. A jelenetnek Babits ábrázolásában is megvan az erotikuma, de csak anyyi, amennyit a kor lehetőségei megengednek, ennél többre még zárt ajtóik mögött sem gondolhattak ifjú, jó házból való jegyesek. Amint a történet a vége felé halad, egyre több az ábrázolásbeli túlzás: a kispolgári dráma, mely — mint mondtuk — a komikum és a tragédia határán mozog, egyre bizonytalanabbá válik, műfaji elhivatottságát tekintve. Franci visszatérése a családba nyilván szándékosan patetikus, de egyúttal túlzottan reális is ahhoz, hogy pátsza ironikus legyen, a legénybúcsú duhajkodása megint csak meghaladja a gádoros méreteket (Babits méreteit is, még Móriczét is, inkább Herczeg Ferenc-i), a szakító sürgönyök feladása, Franci szökése után már erősen a komikum felé torzítja a darabot, és végül — a befejezés. Nyilvánvaló, hogy a befejezéssel

Babitsnak is baja volt. Története ugyanis nem egy epizódokból és mozzanatokból felépülő történet, hanem inkább egy állapot rögzítése, ez az állapot váratlanul, egy szökéssel megszűnik, és ennél szélesebb körű ábrázolást Babitól sem kívánt. Az író azonban benne volt a tizenkilencedik század regényírói konvencióinak büvkörében, és úgy akarta elbeszélését lezárni, hogy alakjai sorsát tisztázza, kinek-kinek további életútjáról beszámol. Ezért Babits egy meglehetősen felesleges epilógus fűzött elbeszélésehez, amellyel azonban Ranódy nem tudott mit kezdeni. Így a befejezést teljesen meg kellett változtatnia, önerejéből kitalálnia — mondjuk meg, ez nem túl szerencsésen sikerült. Igaz, hogy ez a Ranódy életrekelte befejezés vízió, mégis olyan, mely nemcsak a komikum, de a burleszk-komikum irányába viszi tovább a darabot, amely — ezt nem győzzük hangsúlyozni — végső fokon emberi tragédia. Szükségtelen, hogy a hősök habostortákat vágjanak egymáshoz, szükségtelen, hogy az esketésre érkezett (a babitsi változat szerint *nem* érkezett) kanonok-nagybácsi (Szendrő József) ezt a habot le-törölgesse az orráról és leszopogassa az ujjáról, a menyasszony többszörösen ájultan terüljön el, és így tovább. Az — ismétlem — nem túlságosan sikerült babitsi epilógus szerint a házasság megíiusulásának hírért Gádoros csendes derűltséggel fogadta, talán ennek a derűltségnek az ábrázolása — ha kevésbé hatásosan is — meggyőzőbben zárta volna a filmet.

A szereplők közül első helyen kell szólnunk a Gruber Franci alakját filmre vivő Tahí Tóth Lászlóról. Alakítása igazi bravúr: tulajdonképpen soha nem beszél, legfeljebb igeikötőket vagy egytagú szavakat mond, mégis magatartásával, arcjátékával, pillantása derűjével vagy elkomorodásával tökéletesen érzékelteti annak a Gruber Francinak a boldogtalanságát, pipogyaságát, szájalomra méltó helyzetét, akit akarata ellenére házasságba kívánnak kényszeríteni. Figuráján áll vagy bukik a darab sikere: mindig ő van az előtérben, s Tahí Tóth ezt úgy győzi, hogy soha egyetlen pillanatra ki nem esik szerepéből, nem enged semmiféle kísér-

Drahota Andrea, Kiss Manyi és Tahí Tóth László (Rajnogel Imre felvételei)

tő, csábító túlzásnak. Aki látta a filmet és utána kezébe veszi Babits elbeszélését, mindörökre Tahí Tóth személyében fogja látni az igazi Gruber Francit.

Nem kevésbé nehéz és inkább hálátlan, mint hálás szerepe van Drahota Andreának, Irén megtesztettségének. Határozott, okos, kemény és célratörő, de végeredményben mégis tragikus sors az ő osztályrésze — ezt teljes mértékben érzékeltetni tudja. Játékának egyedüli okozatán kívül eső hitelrontása, hogy Drahota egy kissé túl szép a szerepéhez, az ember igazán nem érti, Gruber miért idegenkedik attól, hogy elvegye.

Tolnay Klári mint Ilka néni azoknak a régen volt nagyasszonyoknak az alakját keltette életre, akik uralkodni tudtak néha egy kis, néha egy egészen nagy közösség felett. Ilka nénit bája, kedvessége, nagyvonalú nagyvilágisága Gáboros lelkévé tesz, aki partik összekovácsolója, de

esetleg — ha a körülmények úgy hozzák — megbontója is. Tolnay alakításában ilyen: fölényes, biztos, hitteles.

Kiss Manyi egy — mint mondtuk — Babits által csak vázlatosan megírt figurába lehel életet; ő is egy típust képvisel, a meggyötört, beteges, panaszkodó, az élet terheit elviselni nem tudó öregasszony típusát, aki motiváló szerepet hordoz a darabban: hiszen nem utolsósorban előle menekülve akar a lánya minden áron férjhez menni.

A többiek, Páger Antal Lajos bácsija, Bodrogi Gyula, mint patikus, a kacér Gizike (Szilvássy Annamária) megannyi kitűnő alakítással emelik ennek a produkciónak a jelentőségét, amely a századvéget idéző írások, filmek és színpadi ábrázolások gyakorisága idején is méltán kelthet megkülönböztetett figyelmet.

SZOBOTKA TIBOR